

Marija Gimbutas și colab., *Obre I and Obre II*, în „Wiss. Mitteil. des Bosnisch-herzegowinischen Landesmuseums”, Bd. IV, Heft A, Sarajevo, 1974; 363 p. cu fig. și tabele în text și cu XXXVIII pl.

În fapt se poate spune că această amplă dare de seamă a săpăturilor colectivului american din așezările Obre I și Obre II din Bosnia nu are un titlu unic, căci este vorba de o serie de șapte contribuții privind săpăturile și materialele rezultate în urma activității acestui colectiv la Obre. Dintre acestea, trei contribuții (1, 2 și 7) sînt datorate Marijei Gimbutas și cîte una altor patru cercetători.

În introducerea, M. G. începe prin a arăta din cine a fost compus colectivul și care este contribuția fiecăruia la acest volum, indicînd apoi ce și cit s-a săpăt în cele două așezări vecine. Se trece apoi la cîteva considerații asupra așezării Obre II (pe care o numește o așezare stratificată de tip Butmir) și a așezării Obre I, pe care o definește drept așezare stratificată a culturii Starčevo, definiții care constituie simplificări evidente, dacă se ține seama de cele arătate de Alois Benac în cele două monografii publicate în vol. III al aceluiași serii, recenzate, de asemenea, de noi. Se precizează apoi că s-au descoperit piese de cupru în ambele așezări: la Obre I chiar în stratul cu materiale de tip Kakany, acestea fiind cele mai vechi obiecte de cupru din vestul Iugoslaviei, iar la Obre II în cele trei niveluri pe care ea le consideră pe toate ca fiind niveluri ale culturii Butmir. Vlașa în cele două așezări s-a desfășurat cam de-a lungul a două milenii, între 6000—4000 î. e. n., pe baza datelor C14 recalibrate (respectiv între circa 5000—3000 î. e. n. în funcție de datele C14 recalibrate).

În capitolul următor — *Cronologia așezărilor Obre I și Obre II* — se arată că examenele C14 au fost făcute pe cărbune și pe oase de vite, la mai multe laboratoare (Berlin, Groningen, Los Angeles și San Diego), luîndu-se ca perioadă de înjumătățire a radiocarbonului 5568 de ani, datele respective fiind apoi recalibrate. Toate aceste 22 de date sînt prezentate în tabela I, iar în tabela II este indicată „cronologia generală a celor două așezări” — „recalibrarea” fiind făcută prin adăugarea a circa 1000 de ani la datele C14, pentru a se obține ceea ce autoarea numește „vîrsta (vechimea) adevărată”.

Trecîndu-se la descrierea săpăturilor, se precizează că la Obre I au fost constatate trei

perioade: A = Starčevo tirziu; B = Kakany timpuriu sau Proto-Kakany și C = Kakany tirziu.

Printre piesele din prima perioadă sînt amintite resturile ceramice cu pictură neagră sau brună pe fond oranj, flgurine cu cap cilindric și nas „ciupit” între degete, mici vase rituale, numite de obicei altare cu 3 sau 4 picioare, spatule de os și ceramică cu decor barbotină. Toate aceste descoperiri au strîns legături în nordul, centrul și sudul Iugoslaviei (Gornja Tuzla VI în Bosnia, Starčevo, Sarvas pe Drava, Tečić, în centrul Iugoslaviei, Gladnice lângă Pristina și Anza (Anzabegovo) în Macedonia răsăriteană. Pentru acest nivel s-au obținut mai multe date C14 (6795 ± 150 și 6710 ± 60 B.P.) ceea ce ar însemna în date recalibrate 5780 și 5750 î. e. n., dar și o dată foarte înaltă (7240 ± 60 B.P.), care ar trebui să indice sfîrșitul mileniului VII î. e. n., deci aceeași dată ca pentru cel mai vechi neolitic din Macedonia (Anza I și Nea Nikomedea). Dar această dată fiind obținută pe baza unui os pe care autoarea îl atribuie unei eventuale locuri anterioare, ea nu crede probabil că Obre I ar fi putut începe așa devreme, ceea ce este destul de verosimil, deși nicăieri nu se vorbește și de resturi mai vechi în această așezare decît cele aparținînd unei faze tirzii Starčevo.

Tot în stratul cel mai vechi au fost descoperite 5 schelete umane *in situ*, toate în poziție chirchită, uneori cu inventar, iar unul din ele fiind acoperit cu șase rînduri de pietre.

Stratul următor (B) e mai gros decît primul și conține resturi de locuințe rectangulare, dintre care unele vor fi avut 5 m lungime, una avînd o vatră rotundă cu o lespede de piatră la bază și mai multe straturi de lut. Examenul unei probe de cărbune din această locuință a indicat data 6430 ± 60 B. P., deci „vîrsta exactă” de 5450 î. e. n., care corespunde cu datele pentru cultura Criș din S—E Ungariei. Deci perioada B, în date recalibrate, s-ar putea situa între 5700/5600 și 5300/5200 î. e. n. Materialele indică continuitatea culturii Starčevo și legături clare cu cultura Danilo timpurie de la Adriatică, vizibile foarte bine în vasele *rhytona* cu 4 picioare specifice acestei culturi. Pleava e mai puțină decît în

faza precedentă, dar în schimb crește procentul de nisip ca degresant. S-a descoperit și o mică piesă de cupru, cea mai veche pînă acum din tot vestul Iugoslaviei.

Perioada C este situată, pe baza datelor C14, recalibrate, între 5300—5100/5000 î.e.n., fiind sincronă cu Vinča timpurie și cu ceramica liniară veche (?). S-au descoperit două case rectangulare, una avînd podină de lut și alta fundație de platră. Degresantul ceramicii este acum exclusiv nisipul, iar ceramica cu barbotină reprezintă mai puțin de 10%, decorul incizat dispărînd aproape cu totul. Evoluția ulterioară a acestei culturi a fost observată în așezarea Obre II.

Faptul că în așezarea Obre II au fost prezente opt niveluri de locuințe ale culturii Butmir, urmate de un orizont Kostolac, o determină pe autoare să considere această așezare drept cea mai importantă cunoscută pentru cronologia neoliticului și a chalcoliticului din Bosnia. Se poate vorbi de trei faze Butmir — I, II și III — reprezentate de orizonturile A, B și C de la Obre II, fiecare avînd mai multe niveluri.

În nivelul a din orizontul A s-au identificat locuințe rectangulare semisubterane, dar și altele de suprafață. Pereții erau din birne groase și lut, iar fundațiile de platră (de fapt e vorba nu de fundații propriu-zise, ci de grămezi de pietre în jurul parilor ce formau armătura pereților). În nivelul următor, b, s-au dezvelit alte locuințe rectangulare, cu podină de lut, orientate N-E—S-V, dar și 4 morminte de copii mici în legătură cu aceste case.

Din punct de vedere cultural, nivelurile Aa și Ab reprezintă perioada de formare a culturii Butmir, foarte importantă din cauza amplelor relații externe și a elementelor eterogene, precizîndu-se influențe din diferite direcții: Mediterana centrală, Adriatică, Balcanii Centrali și Dunărea Mijlocie, deci intense schimburi culturale. Tot acum apare și ceramica neagră lustruită de caracter Vinča timpurie (B1 și B2), ca și ceramica pictată — bandă roșie pe fond negru pictat combinată cu decor incizat — care nu derivă din Obre I, ci indică contacte cu cultura Danilo de la Adriatică. De asemenea, s-au descoperit *rhytona* de tip Danilo III. Nu lipsesc nici importuri din aria Lengyel (vase pictate cu roșu și galben cu totul străine de cultura Butmir). Alte analogii pot fi stabilite cu faza Zelenec. Cu toate aceste elemente diferite, se poate vorbi de o continuitate cu așezarea Obre I. Datele C14 pentru această primă perioadă variază între 6020 ± 150 și 5930 ± 45 B.P., pe care autoarea le „recalibrează” între 5000—4900 î. e. n.

Perioada II (Butmir II) are, de asemenea, trei niveluri (numite de autoare faze). La

nivelul a locuințele erau clădite în șiruri paralele despărțite de „străzi” largi între 3—5 m. Schimbările arhitectonice față de perioada precedentă sînt socotite considerabile: pereții erau construiți din pari masivi, groși de 15—25 cm, iar între ei se făcea o legătură de nuiele, totul fiind acoperit cu un strat gros de lut. Unele dintre case ajungeau la 15 m lungime, fiind uneori împărțite de un perete interior și avînd un cuptor cu boltă. Nu mai rezumăm aici descrierea uneia dintre locuințele mai importante, deoarece ea a fost făcută pe larg și de A. Benac și am amintit-o în recenzia lucrării acestui coleg. Această casă a fost însă datată la 5875 ± 60 și 5890 ± 80 B. P. (date recalibrate la 4850—4810 î. e. n.)

În nivelul b al acestui strat s-au dezvelit 7 locuințe de arhitectură similară, una lungă, avînd 9×5 m, cu două încăperi, un cuptor cu boltă și o mică platformă pătrată de lemn. Un element nou îl constituie absida existentă la unele dintre locuințe. Datele C14 indică (recalibrate) circa 4750 î. e. n.

Nivelul c reprezintă ultimul strat al fazei Butmir II. Resturile locuințelor erau mai prost păstrate, cele mai multe fiind orientate S-E—N-V, cu absida la N-V, unele avînd cîte 3 vetre, ceea ce indică existența a două încăperi. Lipsesc date C14 pentru acest nivel, care e datat cu probabilitate între 4700—4500 î. e. n., așa încît întreaga perioadă II ar data între 4900—4500 î. e. n. (date recalibrate, trebuie să precizăm mereu).

Această perioadă de la Obre II reprezintă apogeul culturii Butmir. Ceramica specifică este aceea decorată cu benzi spiralice, apărute încă din perioada precedentă și pe care autoarea o socotește probabil ca numai de folosință rituală, ceea ce nu ni se pare verosimil, fiind seamă de cantitatea mare de asemenea ceramică descoperită.

Perioada III (Butmir III) indică schimbări mari. Resturile locuințelor au fost identificate numai în partea de est a zonei săpate, ceea ce ar arăta o deplasare în spre această direcție a centrului satului.

Ceramica acestei perioade reflectă continuitate, dar se observă o schimbare treptată a stilului; totuși diferitele categorii au aceleași proporții ca și înainte. Se poate vorbi de o degenerare, dar se păstrează ceramica „rituală” decorată cu pictură roșie și cu meandre incizate, cu striuri, benzi sau triunghiuri cu puncte. Apare și ceramica neagră fină, lustruită, cu decor canelat, care în nivelul a reprezintă 30%, dar ajunge la 91% în nivelul c, indicînd legături strînse cu cultura Vinča, deși se continuă și legăturile cu zona Adriaticii. Deși nu există date C14 pentru această perioadă, autoarea socotește plauzibil ca ea să fi durat 400—500 de ani.

La sfârșitul analizei sale, autoarea e de părere că la Obre II cultura Butmir trebuie să-și fi încheiat existența pe la 4000 î. e. n. (tot dată recalibrată), fiind suprapusă de un strat de cultură Kostolac, care trebuie datat în mileniul al III-lea sau în preajma acestuia.

În capitolul următor (p.37—46), J. Nemeskeri studiază resturile antropologice descoperite la Obre I, trecind în revistă în chip detaliat fiecare mormânt, fiecare schelet și fiecare os. În total s-au descoperit resturi de la 25 de indivizi, dintre care numai doi erau adulți (un bărbat și o femeie), iar 15 copii au murit în vîrstă perinatală, ceea ce ar însemna fie că au murit din cauze naturale, fie că au fost omorîți, deoarece nu erau viabili, ipotetiză sprijinită pe faptul că nu s-au găsit gropi propriu-zise de morminte, dar care poate fi valabilă numai pentru unele cazuri.

Un capitol special, redactat de Jane Renfrew, studiază resturile carbonizate de grăunțe găsite în așezările Obre I, Kakany și Obre II.

La Obre I majoritatea semințelor sînt de grîu (*Triticum diococcum*, *Tr. monococcum* și, mai rar, *Tr. compactum*).

Urmează apoi mazărea și lîntea, alături de acestea găsindu-se și simburii de cîreși, precum și *Polygonum convulvulus*.

La Kakany s-au identificat grîu (*Tr. diococcum*, *Tr. monococcum* și puțin *Tr. compactum*), precum și orz, apoi mazăre, simburii de cîreși și *Bromus mollis*.

Acestea sînt cele mai vechi dovezi de agricultură descoperite în Bosnia și indică după autoare o specializare în cultivarea grîului, în timp ce orzul era mai rar cultivat. În Grecia, spune Jane Renfrew, plantele cultivate în neolitic erau mult mai numeroase.

La Obre II, în 1967 s-au găsit grăunțe de *Tr. monococcum*, de *Hordeum vulgare* și de lîntea, iar în 1968 mult *Tr. diococcum*, apoi *Hordeum vulgare* și lîntea, iar în 1969 mult *Tr. diococcum*, apoi *Hordeum vulgare* și semințe de *Bromus mollis*.

Acest instructiv capitol se încheie cu o tabelă a descoperirilor de grăunțe de cereale în neoliticul tîrziu din Iugoslavia, de unde rezultă că cele mai frecvent cultivate erau grîul și orzul.

Capitolul lui S. Bökönyi despre fauna vertebrată precizează că, dintre cele circa 60 000 de oase, dinți și coarne descoperite la Obre, au fost identificate 37 132 și anume 8 191 de la Obre I și 28 941 de la Obre II. Nu s-au găsit schelete întregi, ci numai oase izolate, și chiar craniile sînt puține.

La Obre I, circa 2/3 din oase sînt de bovine și restul de ovine, oasele de porc și de ciine fiind foarte puține. Dintre oasele de animale sălbatice (de aproape trei ori mai puține ca

cele domestice), cele mai numeroase sînt de cerb și de mistreț, după care urmează cele de *Bos primigenius* și de capră.

La Obre II, oasele de animale domestice sînt de circa șase ori mai numeroase decît cele de animale sălbatice. Cele mai multe sînt tot de bovine, după care urmează porcinele și ovinele, oasele de ciine fiind foarte puține, iar cele de capră lipsind cu totul. Între oasele de animale sălbatice predomină tot cele de cerb, după care urmează cele de *Bos primigenius* și de porcine, iar apoi cele de capre. Sînt prezenți însă și urșii, iepurii și alte animale. Majoritatea animalelor sălbatice sînt animale de pădure. Se remarcă însă numărul foarte mic de oase de pește, în special la Obre II.

Cantitativ și calitativ, fauna de la Obre I se aseamănă cu aceea a faunei neolitice timpurii din S-E Europei și din Bazinul Carpatic. Procentele animalelor domestice și sălbatice de la Obre I corespund celor ale așezărilor culturii Starčevo—Cris, dar sînt foarte diferite de cele ale neoliticului vechi din sudul Iugoslaviei, unde procentul faunei sălbatice a scăzut, spre deosebire de cel al faunei domestice foarte ridicat. Deci vîntoarea juca încă un rol important în timpul așezării Obre I.

Semnificativ pentru această așezare este procentul ridicat de ovicaprine — totuși mai puțin numeroase decît în neoliticul vechi din Grecia și din așezările culturii Cris, deosebiri ce trebuie puse probabil pe seama medului inconjurător.

Fauna de la Obre II este studiată pe faze, constatîndu-se unele deosebiri de la o fază la alta în privința procentelor diferitelor specii (de ex. ovicaprinele scad treptat și porcinele cresc apreciabil). Creșterea animalelor la Obre II este o continuare a practicilor de la Obre I, însă mai bine adaptate la condițiile ecologice. Odată cu începutul neoliticului, creșterea animalelor (în speță oi și capre) se răspîndește în Balcani și în Bazinul Carpaților, avîndu-și originea în S-V Asiei. După aceea urmează creșterea de predilecție a bovinelor, bazată pe boul local domestic.

Acest detaliat capitol se încheie cu un studiu comparativ al faunei de la Obre și din celelalte așezări neolitice din S-E Europei, care dă prilejul autorului, între altele, să precizeze că procentele faunei din așezarea de la Traian—Dealul Viei sînt foarte apropiate de celea din nivelurile mijlocii și superior de la Obre II, și în sfîrșit cu o trecere în revistă exhaustivă și de ample proporții (p. 67—154) a tuturor resturilor de faună vertebrată din așezările de la Obre.

Capitolul scris de Eugen L. și Ann-Kristin Sterud, cuprinde peste o sută de pagini (155—277) și este intitulat *O analiză cantitativă a resturilor materiale*, fiind un studiu detaliat al tuturor resturilor arheologice

descoperite în sondajele întreprinse de colectivul american de la Obre. Sînt trecute în revistă, în paragrafe speciale: tehnica săpăturilor, tehnica laboratorului de campanie și a laboratorului muzeului, ceramica, năneltele de piatră cioplită, cele de piatră slefuită, cele de os și cele lucrate din alte materiale, făcîndu-se un rezumat interpretativ al analizei cantitative.

Piesele arheologice descoperite la Obre I și II (cu excepția oaselor de animale și a scoicilor) sînt în număr de 111516, dintre care 102542 sînt resturi ceramice. Toate acestea au fost studiate, inclusiv fragmentele din corpul vaselor, chiar dacă nu erau decorate. Este foarte probabil cel mai detaliat studiu de ceramică preistorică, dar tocmai din această cauză este imposibil de rezumat și de discutat; se precizează, bine înțeles tehnica de preparare a lutului, formele, diferitele torzi și proeminențe, ornamentele, toate în funcție de categoriile ceramice stabilite la început, precizîndu-se pentru fiecare categorie și subcategorii numărul fragmentelor etc. După aceasta se trece la celelalte obiecte de lut (fusaiote, greutăți, discuri, figurine antropomorfe și zoomorfe, modele de topoare de lut, piese neidentificabile).

Aceeași descriere și aceeași analiză cantitativă se face și pentru celelalte categorii de materiale arheologice.

Interpretînd rezultatele acestor analize cantitative, autorii socotesc că cea mai veche ocupare a așezării de la Obre aparține unei populații venite în această regiune din bazinul Dunării, pe valea Bosniel. Cele mai vechi descoperiri de la Obre I sînt paralele cu cele din faza IV de la Gornja Tuzla, fapt confirmat și de datele C14. Descoperirile din faza respectivă de la Gornja Tuzla sînt considerate Starčevo tîrziu, dar cea mai veche așezare de la Obre nu este pur Starčevo, deoarece conține și multe elemente aparținînd neoliticului „*impresso*” de la Adriatica. Încă de la început așezarea de la Obre prezintă un caracter eterogen, care indică contacte culturale cu celelalte culturi neolitice din regiunile vecine pe toată durata neoliticului. Definirea diferitelor faze identificate la Obre II diferă însă întrucîtva de aceea propusă de Marija Gimbutas (care socotea că acolo se află trei straturi principale Butmir și unul Kostolac); într-adevăr autorii acestei analize cantitative

socotesc că nivelurile (ei spun „fazele”) IA—D aparțin fazei Starčevo recentă (tîrzie), nivelurile („fazele”) II A—C aparțin perioadelor Butmir timpurii, iar nivelurile („fazele”) III A—C perioadelor Butmir tîrzie, în timp ce perioada IV aparține culturii Kostolac.

După cum am mai spus, e cu neputință să rezumăm datele analizei cantitative, dar cîteva amănunte pot fi menționate. Astfel ceramica Starčevo tîrzie conține la început în chip obișnuit degresant organic singur sau amestecat cu nisip (49,7% din ceramică conține degresant organic), dar treptat degresantul organic scade și este înlocuit cu nisip, care în nivelul I C devine exclusiv, căci degresantul organic dispare.

Ceramica fazelor timpurii Butmir e caracterizată prin folosirea pe scară largă a decorului incizat și a aceluia cu puncte (gropițe) și a ceramicii negre lustruite, care în etapa următoare se împuținează. În schimb, în etapa II C se observă foarte puține schimbări esențiale.

Dimpotrivă, în nivelurile etapei recente Butmir sînt constatate schimbări care cu greu pot fi considerate o continuare a fazelor timpurii Butmir. Între altele, ceramica neagră lustruită este înlocuită cu o categorie ceramică fină. Se semnalează reapariția unor forme Starčevo recent, care în etapele timpurii ale culturii Butmir dispăuseră, dar formele de bază rămîn aceleași ca în etapa precedentă.

În capitoul final, care dealtfel nu cuprinde decît două pagini, Marija Gimbutas scoate în evidență importanța metodelor de lucru adoptate de colaboratorii săi pentru studierea materialelor descoperite și socotește că acum, după cele liniile generale ale vîstuirii neolitice sînt cunoscute, va trebui să se adopte această metodă de analiză cantitativă pentru a se putea ajunge la concluzii mai nuanțate.

Întrebarea pe care ne-o punem înainte de a încheia această trecere în revistă a interesantelor monografii publicate de colectivul american este: Pentru cîte șantiere și de cîte colective se va putea proceda la o asemenea analiză cantitativă detaliată?, căci în fiecare săpătură mai amplă ies la iveală cel puțin tot atitea resturi materiale ca și la Obre, dacă nu și mai multe, fragmentele ceramice descoperite într-o așezare săpată pe scară largă fiind în număr de sute de mii

Vladimir Dumitrescu

* * * *Tabula Imperii Romani, K 34. Naissus-Dyrrhachium-Scupi-Serdica-Thessalonike*, 1976, 160 p.+1 hartă și 1 plan separate

De curînd, studiile de geografie istorică antică și de arheologie beneficiază de apariția unui nou fascicul consacrat caroului K 34

(40°—44° latitudine nordică; 18°—24° longitudine estică) din *Tabula Imperii Romani* (TIR). Realizat sub auspiciile Uniunii Acade-